

SÜRGÜNDEN ANAVATANA

— Bir Şehzadenin Hayat Yolculuğu —

OSMAN SELAHADDİN OSMANOĞLU

1. BÖLÜM

Doğumum ve Özgeçmişim

1940

Dünyadaki ilk haftam, hastaneden ayrılmak üzereyken.

Dr. Shafik Kotry. Annemin jinekoloğu, doğduğumda beni gören ilk kişi.

1940 yılında Temmuz ayının 7'sinde, bir pazar günü (Hicrî 1 Cemaziyülahir 1359) Mısır'ın tarihî liman şehri İskenderiye'deki 'Mowasat' Hastanesi'nde, öğlen saat bir civarında dünyaya gelmişim. Bana 'Osman Selahaddin' ismi verilmiş: Osman, Osmanlı Hanedanı'nın kurucusu ve otuz altı Osmanlı padişahının ilki, Sultan I. Osman'dan; 'Selahaddin' ise babamın büyükbabası ve Sultan V. Murad'ın tek oğlu olan Mehmed Selahaddin'den geliyor. Annem beni Doktor Şefik Kotry'nin nezaretinde tabii yoldan dünyaya getirmiş. Doktor Kotry 1941'den itibaren komşumuz

oldu; İskenderiye'nin Bulkeley semtinde, bir müddet önce taşınmış olduğumuz binadaki dairemizin hemen karşısına geldi. Ailelerimiz Mısır'daki yıllarım boyunca daima komşu ve yakın dost kaldılar. Tabiatıyla da Doktor Kotry ile aramda bilhassa kuvvetli bir rabita vardı.

İlk birkaç ay gözlerim açık maviymiş. Daha sonra bebeklik çağı geçtikçe gözlerimden birisi kahverengiye, diğeri ise yeşile dönmüş. Gözlerimin insanların dikkatini çektiğini hatırlıyorum, demek ki bu renk farklılığı bir hayli belirgindi. Zaman zaman bana 'le petit prince aux yeux colorées' (renkli gözlü küçük prens) dedikleri de hatırımdadır. Yıllar içinde iki gözüm arasındaki fark giderek azaldı, bugün ise hâlâ birbirlerinden farklı olsalar da, insanlar nadiren fark ediyor. Ayrıca küçükken annem saçımı kestirmek istemediği için uzun saçlarımdan ötürü bazı insanlar beni kız çocuğu zannederdi.

Yatağında ayakta, 1941

Hem annem hem de babam, Türkiye'deki Cumhuriyet rejiminin 4 Mart 1924'te toplu olarak sürgüne gönderdiği Osmanlı Hanedanı azasıydı. Dolayısıyla uzaktan akrabaydılar; yani çoğu insanın iki ayrı sülaleye ait olmasına karşın benim bütün akrabalarım sadece bir sülaleden geliyordu.

Annemle babam Osmanlı Hanedanı'nın aza ve mensuplarını sürgüne taşıyan aynı trenle vatanlarından ayrıldılar. Akraba olmalarına rağmen ilk defa bu trende karşılaştılar. Sürgündeki ilk aylarında babam, onun ebeveyni, halaları ve onların aileleri altı ay kadar Budapeşte'de yaşadılar. Babam annesiyle babasını orada bırakarak Fransa'nın güneyine, Nice'e gitti, ama daha sonra onlar da Nice'e, babamın yanına geldiler. Bu sırada annemin ailesi kısa bir müddet Sofya'da kaldıktan sonra, Lübnan'a giderek orada bir sene geçirdi. Daha sonra Paris'in batısındaki Saint-Germain-en-Laye'ye taşındılar ve nihayet Osmanlı ailesinin

Annemle, 1941.

büyük kısmının toplanmış olduğu Nice'e yerleştiler. Annemle babam birbirlerini Nice'te tanıyarak, yine bu şehirde nişanlandılar ve Kasım 1931'de de evlendiler. Nihayet Ocak 1935'te, neredeyse yarım asır geçirecekleri Mısır'a gittiler.

Babam Şehzade Ali Vâsıf Efendi, Osmanlı Hanedanı'nın otuz üçüncü hükümdarı Sultan V. Murad'ın torununun oğlu, annem Emine Mukbile Sultan ise otuz beşinci Osmanlı hükümdarı Sultan V. Mehmed Reşad'ın torunuydu. Ben onların tek çocuklarıydım. Ebeveynim, yaşadıkları maddî sıkıntılar yüzünden Fransa'da kendilerine bir düzen

kuramamışlar. Üstelik daha sonra Mısır'da yaşarken de, annem felç geçiren babasıyla yaşlı babaannesine bakmak mecburiyetindeydi. Bu güç koşullar yüzünden, ebeveynim çocuk sahibi olmayı uzun yıllar ertelemişler. Fakat nihayet evlendikten dokuz sene sonra, ben dünyaya gelmişim. Annem zaman zaman insanlara şaka yollu, dokuz ayda doğan diğer bebeklerin aksine, benim dokuz yılda doğduğumu, o yüzden de çok kıymetli olduğumu söylerdi!

Sevgili babam orta boylu ve mavi gözlüydü. Boğaziçi'ndeki Çırağan

Sarayı'nda 1903 yılının Ekim ayında dünyaya gelmiş, ilk öğrenimini ve orta öğreniminin bir kısmını İstanbul'un Harbiye semtindeki Mekteb-i Harbiyye'de tamamlamıştı. Bir müddet, yeni açılan benzer türde bir okulun Beşiktaş İhlamur Kasrı'nda verilen derslerine devam ettikten sonra, lise öğrenimi için Beyoğlu Pera'da bulunan ve tedrisatını Fransızca veren Mekteb-i Sultani'ye (bugünkü Galatasaray Lisesi) devam etmişti. En sonunda da İstanbul'daki Mekteb-i Erkân-ı Harbiyye'ye katılmış, fakat 21

Osmanlı Hanedanı Nişanı ile, 1943

Babam, göğsünde Osmanlı Hanedanı Nişanı ile.

yaşında mülâzım-ı sâni (üst teğmen) olarak mezun olduktan kısa bir müddet sonra, 3 Mart 1924'te diğer hanedan aza ve mensuplarıyla birlikte vatanından sürgün edilmişti. Ailesinin ve kendisinin bildiği yaşantıyı sona erdiren bu anî ve insafsızca darbeye rağmen babam bütün ömrü boyunca geniş yürekli, dost canlısı ve neşeli bir insan oldu.

Anneciğime gelince; 1911'in Eylül ayında Dolmabahçe Sarayı'nda dünya-ya gelmiş, büyükbabası Sultan Reşad'ın vefat ettiği tarih olan 1918'e kadar da orada yaşamış. Annem orta boyluydu ve gözleri zümrüt yeşiliydi. Henüz yedi

Annem, 1940'ların başında

yaşındayken İspanyol gribi salgınında annesini kaybetmiş. On iki yaşında sürgüne gönderilmeden önce sarayda özel eğitim almış, menfada ise Paris civarındaki bir Fransız lisesinde öğrenim hayatını tamamlamıştı; bunun neticesinde akıcı Fransızca konuşabiliyordu. Babamın aksine, annem katlanmak zorunda kaldığı acı tecrübeler yüzünden biraz karamsardı, başına gelen talihsizliklere içerlerdi. Netice olarak, başkalarına karşı babamdan daha mesafeli ve daha az müsamahakârdı. Ama annemin sezgileri çok kereler babaminkilerden daha isabetli çıkmıştır; karmaşık meseleleri kavramaya büyük bir kabiliyeti vardı.

Babamın babası Şehzade Ahmed Nihad Efendi, Temmuz 1883'te, büyükbabası Sultan V. Murad'ın tecridi sırasında, Çırağan Sarayı'nda dünyaya geldi. Sultan Murad vefat ettiği 1904 yılına kadar, tam yirmi sekiz yıl bu sarayda zorunlu tecrit altında yaşadı. Oğlu ve evleninceye kadar kızları da dâhil olmak üzere bütün ailesi kendisine getirilen kısıtlamalara katlanmak zorunda bırakıldı. Netice olarak, oğlu Şehzade Mehmed Selahaddin Efendi'nin de yirmi sekiz sene boyunca saraydan ayrılmasına müsaade edilmedi. Dolayısıyla Şehzade Mehmed Selahaddin Efendi'nin oğlu büyükbabam Ahmed Nihad Efendi, yirmi bir yaşına kadar tecritte yaşadı; yine altı kız kardeşi ile küçük biraderi de onunla benzer bir kaderi paylaştılar. Neticede babam, Sultan II. Abdülhamid'in buyruğuyla tecride kapatılan dört nesil şehzadenin en genç olanıydı.

Sultan Murad kültürlü ve tahsilli biriydi ve ayrıca Batı müziğini iyi bilirdi. Tecritte kaldığı uzun yıllarda zamanının büyük kısmını piyano çalarak geçirdi; hatta bazıları bugün sevilen eserler olan beş yüz elli kadar parça besteledi. Oğlu Selahaddin ise daha çok edebiyata meyilli, günlerini düşüncelerini yazmak ve günlük tutmakla geçiren biriydi. Bu günlükler, büyükbabam ve babam vasıtasıyla bana geçti. Akrabam Prof. Dr. Edhem El-dem yıllarını vererek onları Latin alfabesine aktardı ve neredeyse yüz elli yıl sonra bugün, tek tek yayımlanıyorlar. Öümüzdeki birkaç yıl içinde on kadar cildin basılacağı tahmin ediliyor.

Baba tarafından dedem Şehzade Ahmed Nihad.

Yirmi bir yıl boyunca katlanmak mecburiyetinde kaldığı tecrit koşullarının

Babaannem Safiru Hanım.

neticesinde Ahmed Nihad Efendi haliyle büyük amcası Abdülhamid gibi müstebit hükümdarlara karşı menfi duygulara sahipti. Bu nedenle İstanbul'un hürriyetperver münevverleriyle dostluk kurdu; bunlardan biri de yakın arkadaşı ve fikirlerine çok kıymet verdiği meşhur şair Tevfik Fikret'ti. Büyükbabam biraz da katı olabilen baskın mizaçlı biriydi ve bu onu, babam da dâhil olmak üzere, başkalarına karşı aşırı derecede müsamahasız davranmaya sevk ederdi. Fakat aynı zamanda çok iyi bir insan sarrafıydı ve dost seçiminde çok titiz davranırdı. On

Anne tarafından dedem Şehzade Ömer Hilmi.

gün içerisinde sürgüne gönderileceğini öğrendiğinde, çoğu hanedan mensubunun yaptığı gibi avukat tutmak yerine, değerli şahsî eşyasının çoğunu dostlarına dağıttı. Sonuçta bu hareketinin çok isabetli olduğu anlaşıldı; dostlarının hepsi tam bir sadakat ve dürüstlük içinde hareket etti ve neticede onların çocukları, kendilerine emanet edilen eşyaları, büyükbabamın tek çocuğu olan babama geri verdiler. Diğer hanedan mensupları tarafından atanan vekiller için aynı şeyi söylemek ise maalesef mümkün değildi.

Ahmed Nihad Efendi toplamda üç kez evlendi; ikinci zevcesinden boşanıp, ilk zevcesi olan babaannem Safiru Hanımefendi ve üçüncü zevcesi Nevrestan Hanımefendi ile sürgüne gitti. 1935'te babaannem oğluna yakın yaşamak için İskenderiye'nin Attarin bölgesine taşındı ve kırk yıl süreyle burada ikamet etti. Zevci 1954'te vefat edinceye kadar, yaklaşık yirmi yıl boyunca, bir daha kendisini görmedi. Ayrı yaşamalarına rağmen babaannemle büyükbabam hiçbir zaman boşanmadılar.

Annemin babası Şehzade Ömer Hilmi Efendi ise yaratılış olarak Ahmed Nihad Efendi'den çok farklıydı. Dedem Ömer Hilmi Efendi altı kere evlenmiş ama bu izdivaçların hiçbiri uzun sürmemişti; otuz sekiz yaşında sürgüne gidinceye kadar zevcelerinin beşini boşamış bulunuyordu. Tek istisna, dedemden iki evlat dünyaya getirdikten sonra 1919 senesinde genç yaşta İspanyol gribinden vefat etmiş olan anneannem Hadice Firdevs Gülnev Hanımefendi idi. Kendisi Sultan V. Mehmed Reşad tarafından Şefkat Nişanı ile ödüllendirilmiş müşfik bir hanımdı. Bu nişan, hayır işi yapan hanımlara verilirdi. Neticede Ömer Hilmi Efendi sürgüne iki küçük çocuğu ve onlara bakması için kayınvalidesini yanına alarak bekâr gitmişti.

Kasım 1922'de Osmanlı Saltanatı lağvedildi ve otuz altı Osmanlı padişahının sonuncusu olan Sultan VI. Mehmed Vahideddin ülkeyi terk etti. O zamana kadar Osmanlı padişahları aynı zamanda bütün Sünnî Müslü-

manların halifesiydi. Halifelik Müslümanların dünyasında büyük tesire sahip bir kurum olduğundan hükûmet, en azından o dönem, bunu lağvetmek istemiyordu, böylece Sultan Abdülaziz'in oğlu Şehzade Abdülmecid Efendi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından İslam Halifesi seçildi. Fakat bu durum ancak bir sene dört ay devam etti; Mart 1924'te Halife Abdülmecid Osmanlı ailesinin diğer mensuplarıyla birlikte sürgüne gönderildi. Sürgün edilenlerin sayısı 157'yi buluyordu ve şunlardan müteşekkildi:

Anneannem Hatice Firdevs Gülnev Hanım.

37 *Şehzade* (Doğrudan doğruya XIII. asırda hanedanı kuran Osman Gazi'nin erkek sülbünden inen padişahlar ve şehzadelerin oğulları)

42 *Sultan* (padişahların ve şehzadelerin kız çocukları)

16 *Sultanzade* (sultanların erkek çocukları)

15 *Hanımsultan* (sultanların kız çocukları)

7 *Kadınefendi* ve *İkbal* (Padişah'ın ve Halife'nin zevceleri)

18 *Damad* (sultanların zevçleri)

22 Şehzade zevcesi

Yukarıda sıralanan kişilerin on tanesi sürgün sırasında zaten yurt dışında bulunuyordu.

Türk makamları sürgüne gönderilecek hanedan mensuplarının her birine 1.000 Türk Lirası ile sadece bir yıl geçerli pasaport verdi. Dolayısıyla aile maddî zorluklara uzun vadeli bir çözüm üretmek ve kendilerine getirilen seyahat kısıtlamasından kurtulmanın bir yolunu bulmak zorunda kalacaklarını anladı. Maalesef aile mensuplarının çoğu, hayatlarının geri kalanında maddî sıkıntılarını bir türlü aşamadılar.

Sürgünün ilk yılında babam Fransa'da, çok seneler önce İstanbul'da tanımış olduğu Capitain (Yüzbaşı) Toulouse isimli bir şahısla karşılaşmış ve onun vasıtasıyla Fransa Hariciye Nezareti'nde (Quai d'Orsay) çalışan Kont Castellene ile irtibata geçmiş. Kont, nezaretteki nüfuzu sayesinde sürgündeki bütün Osmanlı şehzade ve sultanlarına hususî Fransız 'courtoisie pasaportu' (hanedana hürmeten verilen bir pasaport) çıkarttırabiliyormuş. Babam bir isim listesi hazırlamış; liste Halife Abdülmecid Efendi tarafından teyit edilip Kont'a takdim edilmiş. Neticede bu pasaportu alma hakkına sahip olan ve o sırada Fransa'da bulunan aile azaları özel Fransız pasaportlarını almışlar. Her birinin pasaportunda 'Son Altesse Impériale' ibaresi yer alıyordu. Fakat tâbiyetleri 'Fransız' yerine 'Osmanlı' olarak gösterilmişti. Fransa Hariciye Nezareti'nin bu düzenlemesi, talep üzerine, benim gibi sürgünde doğan Osmanlı Hanedanı şehzade ve sultanlarını da kapsamak üzere genişletildi. Bu nedenle ben kırk yaşına kadar böyle bir pasaport taşıdım.

Osmanlı ailesinin aza ve mensuplarının çoğu sürgünlerinin ilk on yılında başta Fransa ve Lübnan olmak üzere Avrupa ve Orta Doğu'da yaşadılar. Fakat 1930'ların ikinci kısmında sürgündeki Osmanlı ailesinin büyük bir kısmı Mısır'da toplandı. Bunun birçok sebebi vardı:

- 1- Ailemiz bireylerinin maddî imkânları hayli kısıtlıydı; bu da masrafların Avrupa'dakinden çok daha düşük olmasından dolayı, Mısır'ı yaşamak için cazip bir yer kılıyordu.
- 2- Mısır kraliyet ailesi Osmanlı Hanedanı'na büyük hürmet beslerdi ve bazıları ailemiz mensupları oraya gittiğinde yerleşmeleri için yardımcı oldu.
- 3- Avrupa kıtasında değişim rüzgârları esiyordu ve uzun vadeli beklentiler fazla ümit verici değildi, savaşa doğru bir gidişat vardı.
- 4- Mısır'ın havası müsaitti; yılın büyük bölümünde hava koşulları ılımandı.
- 5- Ailenin birçok üyesi Müslüman, aynı zamanda Türkiye'ye yakın bir ülkede kendini daha rahat hissediyordu.
- 6- Ne de olsa, Mısır dört yüz seneden fazla Osmanlı Devleti'nin bir parçasıydı.

Ben doğmadan evvel, Sultan V. Mehmed Reşad'ın hayattaki oğulları Şehzade Ziyaeddin Efendi ile Şehzade Ömer Hilmi Efendi çocuklarının çoğuyla beraber İskenderiye'ye yerleşmişlerdi. Sultan Reşad'ın büyük oğlu Ziyaeddin Efendi ben dünyaya gelmeden evvel vefat etmişti. Onun üç kızı Behiye, Hayriye ve Mihrimah İskenderiye'de yaşadılar; oğulları Mehmed Nâzım

ile Ömer Fevzi ve diğer kızı Lütfiye Kahire’de yerleşti. Annemin babası, Sultan Reşad’ın küçük oğlu Şehzade Ömer Hilmi Efendi de validesi Mihrengiz Kadınefendi ile İskenderiye’nin Artarin semtinde yaşadı. Fakat Ömer Hilmi Efendi kısa bir müddet sonra, 1935’te, kırk dokuz gibi genç sayılacak bir yaşta vefat etti. Validesi ise onun ardından üç sene daha yaşadıktan sonra 1938’de gözlerini yumdu. Yani Sultan Reşad’ın iki oğlu da son günlerini İskenderiye’de geçirdiler ve orada Tosun Paşa aile kabristanına defnedildiler. Bir müddet sonra bölgedeki büyük yol çalışmaları dolayısıyla mezarları Kahire’deki Hıdiv Tefik Kabristanı’na nakledildi. Annemin küçük biraderi Şehzade Mahmud Namuk Efendi babasıyla birlikte İskenderiye’ye yerleşmişti ve İskenderiye Tramvay Şirketi’nde idari bir mevkide çalışıyordu.

Tek dayım: Şehzade Mahmud Namuk

1940’ların başlarında İkinci Cihan Harbi bütün şiddetiyle devam ediyordu; Britanya’nın Kuzey Afrika’daki çöl seferberliği için askerî teçhizatının indirildiği ana liman olduğundan, İskenderiye bilhassa karmaşık ve tehlikeli bir noktaydı. Benim doğumum sırasında, annemin doğum için yattığı hastane devamlı surette Alman ve İtalyan hava bombardımanlarıyla sarsılıyormuş; bu bombardımanlar iki sene devam etmiş. Annem beni patlamalardan korusun diye battaniyelere sararmış. Hemşireler ise bu şekilde sararsa boğulabileceğimi söyleyerek onu uyarırlarmış.

Libya’nın ve Mısır’ın Batı Sahrası’ndaki (Western Desert) seferberlik ben doğmadan bir ay önce başlamış. Ondan otuz sene önce büyükbabamın küçük biraderi Şehzade Osman Fuad Efendi İtalya’nın işgaline karşı direnen Osmanlı birliklerinin kumandanlığını yapmıştı. Almanların amcamın taktiklerinden bazılarını taklit ettikleri söylenirdi. Amcamın tecrübesinden istifade etmek için ve Libya halkının ona sevgisinden faydalanmak ümidiyle Britanyalılar İtilaf kuvvetleriyle çarpışmalarında kendisinden destek istediler. Fakat o sırada Kahire’de bulunan Fuad amcam, Birinci Cihan Harbi’nde bazı Alman subaylarının kendisinin kader arkadaşı olduğu gerekçesiyle, bu teklifi nazikçe geri çevirdi. Nihayet 1942’nin Ekim ve Kasım aylarında Mısır Sahrası’nda El Alamein muharebesi yapıldı ve Mareşal Bernard Montgomery

komutasındaki Britanya ordusu ‘Çöl Tilkisi’ lakaplı Mareşal Erwin Rommel kumandanlığındaki Alman kuvvetlerini mağlup etti.

İsmi Büyük İskender’den alan İskenderiye asırlar boyunca çeşitli hükümdarların idaresine girmiştir. Batlamyuslar ile Kleopatra döneminin ardından bu bölgeye Roma İmparatorluğu hâkim olmuştur; bu, Hristiyanlığın bölgeye hâkim olmasından öncedir. VII. asırda şehir Araplar tarafından fethedilmiş ve Araplar neredeyse bin yıl burada hüküm sürdükten sonra XVI. asrın başlarında Osmanlıların Mısır’ı fethiyle Arap hâkimiyeti sona ermiştir. Osmanlı hâkimiyetinden sonra ise şehir sırasıyla Fransızlar –Napolyon devrinde– Muhammed Ali Hanedanı ve en sonunda Britanyalıların hâkimiyetine girmiş ve nihayet XX. asrın ortalarında da Mısır Cumhuriyeti’nin bir parçası olmuştur.

İskenderiye coğrafi olarak dar ve uzun bir şehirdir. Kuzeyinde Akdeniz, güneyinde ise bataklıklar yer alır. Bunun neticesi olarak şehir sadece doğu ve batı yönünde genişleyebilmiştir. Limanlar ve dünyanın yedi harikasından biri olan meşhur İskenderiye Feneri’nin bulunduğu eski şehir batıya düşer. Daha çok meskenlerin bulunduğu yeni şehir doğuya doğru uzanır. Benim zamanımda şehrin bu bölümünde, yeşil çimenli bahçelerini çevreleyen yüksek duvarlar içinde sayısız villa bulunuyordu.

Doğduğum ve yetiştiğim dönemde İskenderiye birçok millet, din ve mezhepten insanın bir arada uyum içinde yaşadığı kozmopolit bir şehirdi ve bu durum yıllarca devam etti. Kıptiler ve Rumlar, Suriyeli topluluğun çoğunluğu gibi, Ortodoks Hristiyan inancına mensuptu. Dolayısıyla Noel, İskenderiye’de çoğunluk tarafından 7 Ocak’ta kutlanırdı.

Genellikle bütün yabancılar ve birçok üst tabaka Mısırlılar aralarında Fransızca konuşurlardı; dolayısıyla Fransızca ortak dil haline gelmişti. Netice olarak ebeveynim, birkaç Türk ahabları ve Mısır kraliyet ailesinin mensupları hariç, hemen hemen bütün arkadaşlarıyla Fransızca konuşurlardı. Kraliyet ailesinin Türkçesi ebeveynimin Arapçasından daha iyi olduğu için ebeveynim onlarla kendilerini çok rahat hissederdiler. Aslında Osmanlı ailesinin sürgündeki bütün mensupları İstanbul’un saraylarında yetişirken, Kur’an-ı Kerim’i kıraat ederek Arapça okuyup yazmayı zaten öğrenmiş olduklarından, Mısır’daki İslam ve Arap muhitine kolaylıkla uyum sağlamışlardı.

Ebeveynimden çok daha mütevazı koşullarda dünyaya gelsem de ilerleyen sayfalardan anlaşılacağı üzere, elhamdülillah, genel anlamda güzel ve rahat bir hayat yaşadım.